

munka megjelenése felett, mert philosophiai magaslaton van tartva s mégis közérthető, azon kivánsággal zárom igénytelen ismertetésemet, vajha sok követője lenne e téren Harrach urnak s vajha neki magának új művekben sikerülne megfejteni azt a titkot, melyet komoly igyekezete daczára ez alkalommal megfejteni még nem birt.

Böhm Károly.

Parádi Kálmán. Physiológiai Lélektan. Középiszkolák használatára. Kolozsvár. Szerző költségen. 1887. — Ára: 80 kr.

A ki az utolsó években megjelent iskolai lélektanainkat figyelemmel kíséri örvendetes vonást tapasztal bennök, egyfelől a mind határozottabban érvényrejutó rövideget (pl. dr. Schlatter Alfréd), másfelől a physiologiai eredményekhez való szorosabb csatlakozást (dr. Pauer Imre, dr. Schlatter Alfréd s mások), melyet a terjedelmesebb tankönyvek is, eltérő álláspontjuk daczára, legalább ignorálni többé nem mernek. Parádi ur lélektana mind két tulajdonsággal bír; neve azt mutatja, hogy physiologiai alapokból indul ki, s ezt igazolja a mellékelt 7 ábra is, melyek az idegrendszer functióinak megértésére nagyon alkalmasak, terjedelme (93 lap, melyből vagy 40-et bátran elhagyhatn') pedig olyan, hogy egy VIII-dik osztálybeli tanuló megterhelés nélkül könnyen elbírja. E két tulajdonsága miatt őszinte örömmel fogadtam a művecskét s elismerésem nem változtatnak kifogásaim, melyeket az egyes pontokra nézve egy netaláni 2-dik kiadás érdekében épen positiv álláspontunk közössége miatt, megtenni, kötelességemnek tartom.

A könyvecske legjobb részét az I-ső szakasz: „az idegrendszer psychophysikai viszonyai“ képezi. A tárgyalás világossága teljesen kielégítő; igaz, hogy az idegalkat, egyéni természet, az álom és álmodás, a hypnotismus — hosszadalmas fejtegetése nem az én izlésem szerint való, ámbar helyesen van kezelve ez is, de utoljára a tanulónak nem árt, ha ezen tüneményekkel is olvasgatás utján megismerkedik. Ép ugy dicséretes a 20. §. »A mozgástünemények«, melyeknek világos tárgyalása az egyéb könyveinkben annyira zavaros és nehézkes előadástól előnyösen eltér s melyeknél, ha nem csalódom, Wundt könyvei szolgáltak jó és biztos alapul. Helyes a 8. §. az elemi érzetek mennyiségéről szóló fejtegetés, mely tökéletesen elegendő arra, hogy a tanuló a psychophysika alaptörvényéről világos képet nyerjen, a nélkül, hogy őt a psychophys. módszerek finomságainak részletezésével terhelnők és — untatnók.

Nem lévén azonban munka, melynek hiánya ne lenne, Parádi ur könyve sem lehet az. E hiányok közé számítom azt, hogy 1. egyes kérdések megfelelő rendszeres helyüket nem nyerték, 2. némelyek az őket megillető behatóbb tárgyalásban nem részesültek és hogy 3. mások tévesen és zavarosan lettek előadva. Egyes elvétett tévedéseket legvégén fogok kiemelni; itt azonban dicsérőleg kell megemlékeznem a világos és könnyen érthető nyelvezetről, melyet szerzőnek ott is sikerült megszólaltatni, hol véleményem szerint, helytelen tanok mellett foglalt állást.

1. Rendszeres helyüket nem nyerték, a mint nekem látzik, a következő részletek.

Az »érzék-energia« taglalása (8. §.) az idegrendszer elemeinek fejtegetésénél alkalmasabb helyet nyert volna. Hasonlóképen »az érzékingerek természete« (9. §.) megfelelőbben előbb lett volna tárgyalható, mint az inger és az érzet megnyilvánulása psychophysikai viszonya (8. §.) A psychophysikai alaptörvény általában didaktikailag jobban lenne megalapítva, ha az érzékek adatai után s nem előtt lett volna tárgyalva.

A 66-dik lap jegyzetében előforduló »mozgató beszéddűz« a tanuló számára érthetetlen, ha az idegrendszer fejtegetésénél előzetesen nem lett annak helye és tevékenysége megemlítve (a mi itt nem történt).

Leginkább felőlő azonban az associatio elhelyezése. Az associatio csak a 75-dik lapon van említve mint a reproductio »fő oka«. Szerzőnk egészen helyesen ide tette volna, ha a reproductio és associatio azonos lenne; hanem épen azért, mert az associatióban helyesen a reproductio okát találta, helytelenek tartom azoknak fejtegetését az okozat után. Onnan van, hogy az associatiót már a képzélet és emlékezet fejtegetésénél is felhossa magyarázó okul (60 l.), tehát 15 lappal előbb, mint maga lett magyarázva. — Ugyszinte a 15. §. »összetett képzetek« csak »a képzetek társulásából keletkeznek« (65 lap), holott a társulás még csak a 75-dik lapon magyaráztatik. Jól tudom különben, hogy szerző a divatos elhelyezést megtartotta (mert az associatio ugynev. törvényei csakis a reproductióra vonatkoznak) s épen azért nem őt, hanem a forrásait hibáztatom.

2. Szerzőnk némely kérdést mostoha tárgyalásban részesített; pedig ezen kérdésekre véleményem szerint a gymn. lélektanban kiváló suly esik. Nem szólok a sympathikus idegrendszer nagyon hosszadalmas tárgyalásáról, melynek pedig lélektanilag értéke alig van; de már az emlékezet és a phantasia mégis csak nagyobb gondot érdemelt volna, mint a milyen neki szerzőnk részéről jutott. Kivált az emlékezet Ribot tiszta fejtegetései után (»Les maladies de la mémoire«) nem csak lélektanilag, hanem physiologiailag is kezd világossá válni s positivistának (mint a milyennek a szerző vallja magát: »metaphysikai speculációkra szükségünk nincsen« 4. l.) nem ártott volna azon tapasztalati törvényt legalább jelezni, mely az emlékezet tünetényeiben kézzel foghatólag »tünetkezik.« Ép oly hiányos a képzélet fejtegetése, melynek még a főjellemlonását sem találjuk feltüntetve.

Szerzőnk nagy sulyt fektet a »szervézetekre« (10. §.), mikor azt mondja: »szervézetek nélkül nincs önérzet, nincs tudat, nincs lét« (45. lap). Teljesen osztozom a szervézetek ezen megbecsülésében, melyben szerzőnk Bain Sándor, Ribot T. (Les maladies de la personnalité) — s másokkal osztozik, bár részemről az önérzetnek ezen erőltetett levezetésén nem érzett idegállapotokból, épen nem lelkesülök, mert nagyon is kétes, vajjon a szervézetek mind azt tartalmazzák, a mi az önérzet magyarázatához kívántatik. De ha oly nagy szerepük van a »szervézeteknek«, — miért nem taglalja azokat szerzőnk részletesen, mint ezt pl. Bain S. »The Senses and the Intellect«-ban 36 lapon végig teszi? Ha ezt megteszi, akkor alig ha nem azon eredményre jutott volna, hogy a szervézetekben magukban önérzet nincs, bár mennyire bonczolgatjuk is, hogy ellenkezőleg csak az önérzetnek, mint belső tényezőnek hozzájárultával lesznek azok »érezzésé« (feeling). Positivistának nem szabad többet állítani, mint a mennyit a tények tartalmazznak.

Az »érzéki képzetek« szerzőnknel egy §-ban (12. §.) tárgyalatnak le. Szükségesnek találnám, hogy a physiologiai lélektan ne idegenkedjék az ér-

zéki szervek leírásából sem, melyeknek e képzeteket köszönjük. De ezt mellőzve, positiv lélektanuk még sem engedhetjük el az érzéki képzeteknek részletezését, illetőleg azoknak áttekinthető csoportosítását, melyet szerző nem adott.

Végre nagy hiánynak tartom azt, hogy az értelmi munkáról egyáltalában nem emlékezik meg. Nem bírom átlátni, mire fogja szerző a logika tanítását fektetni mikor a lélektanban a logikai munka alapvonásait sem tüntette fel. A fogalom és a közkép fejtegetése (eltekintve attól, hogy herbarti szagu és positiv fejtegetés számára értéktelen) nem oldja fel a szerzőt ezen kötelezettség alól; annál kevésbé akkor, ha, mint szerzőnknel történik, a fogalom taglalása nagyon vázlatos és futólagos (16. §.) Elégtelemnek tartom a nyelvnek mellékes említését is (93 l. és 66 l.); mert ha valamiről, akkor a nyelvről kell a nyelvtudományt alapul fektető gymnasiumokban tüzetesen felvilágosítani a tanulót.

3. Tévesnek találom a tárgyalást az öntudatnál és a kedély mozgalmaknál. Szerzőnk az önérzet és az öntudat közt semmi viszonyt nem jelez; ennél fogva azt kell feltennem, hogy az önérzetet csakugyan lényegileg másnak veszi, mint az öntudatot, a mit a két fogalom definitiója is mutat. »A mit önérzetnek mondunk, az nem egyéb, mint szerveink fölélénkült érzeteinek összege« (49. l.). Az öntudat jellemzője pedig (72 l. szerint): »megkülönböztetése saját »Énjének« a külső dolgoktól, mint nem »Éntől.« Az önérzet tehát szervézetekre mutat vissza, az öntudat pedig képzetekre; vajjon az önérzet nem függ-e tapasztalatilag az öntudattal, azt szerző nem is említi. Az öntudat ezen felfogása egyenesen a herbartismus zavaros vizébe vitte a szerzőt; e zavart szerzőnk még sajátjából is megtoldotta.

Egyfelől ugyanis a tudat nem egyéb, mint »az érzetek és képzetek... erőssége és világossága« (72 l.), a mi egészen Herbart izlése szerint van mondva; másfelől a tudat »nem egyéb, mint a képzetek szakadatlan váltakozásának színhelye« (— 72 l.), — a mi, ha nem is herbarti, de azért szintén tény. De ha így áll a dolog, akkor a tudat az első esetben tulajdonság, a másodikban pedig ugyanaz, mint a tudattér. Ha tulajdonság, akkor ő maga nem »külömböztethet« meg semmit; pedig szerző szerint a tudat megkülönbözteti »testi állapotait (kinek?) a külső ingerek változásaitól független állapotoktól« (a mit világosan nem értek, — de tény az Ulrici által hangsúlyozott megkülönböztetés). Ha tér, akkor az a kérdés, hol van az a tér? a képzetekben? vagy azok között? vagy hol? Ez a tér, ugy látszik nekem, maga az öntudat, képleg kifejezve. De akkor az öntudat sem nem tulajdonság, sem nem tér, hanem maga egy szellemi tényező. S ettől nem szabadul sem Ribot és követői sem. Szerzőnk önkénytelenül be is váltja ezt, mikor azt mondja, hogy az öntudat »megkülönböztetése saját »Énünknek« a külső dolgoktól.« (72 l.). Azt hiszem ha »Énünket« megkülönböztetjük mástól, akkor ez maga is való más s akkor kár azt, a mi a megkülönböztetést teszi öntudatnak nevezni. Ezen öntudatot lehet aztán képleg térnek venni, s akkor van helye a perceptió és apperceptió Wundtféle megkülönböztetésének, melyre alább visszatérünk. (73, l.) Ugyan ily önkénytelen helyes gondolat van a 74. lapon is, mikor a szerző az apperceptió »belső tényezőiről« szól (miket az ő álláspontjáról nem értek) s »általában a subjectiv« tevékenységnek osztja oda a főszerepet. Épen ezen »subjectiv« tevékenység, e »belső« tényező, ez »egyéni hangulat« az, a mit öntudatnak ismerünk; mert mind ezek csak elleplező szavak, a dolgot azonban elrejtteni nem lehet. Ha aztán (86. l.) az apperceptió »a képzetek belső lefo-

lyását szabályozza«, ha azt olvassuk, hogy az Én »a mozgási ingert teljesítheti vagy elnyomhatja« (88. l.), ha »az öntudat« a beszámítás alapja (90. l.), — akkor sajnálkozni kell a felett, hogy a positivista jobb belátását egy ócska theoria képes volt félrevezetni.

Mert ócska theoria az, a mely az apperceptionnak életet adott. Nem csoda, hogy ez öregnek gyermeke is élhetetlen. Az „apperceptio“ szót a philosophia nyelvére Leibnitz hozta be s l.) akkor azt jelentette, hogy „figyelmezni“ (prendre garde), azaz önkényünk által szabályozott felfogást. Innen ered egyfelől Kant és Wundt felfogása, kiemelvén benne a felfogadott képek változtatásán kívül a spontan tevékenységet, másfelől Herbart-é, melynél a képek felfogadása tehát a mechanikus lefolyás a fő, a spontan tevékenység meg egészen háttérbe szorul. Ez utóbbi felfogás lett az iskolai könyvekben uralkodóvá, s e zavar okozói Lazarus és Steinthal. Ez utóbbi az árnyékok tulbecsülésében már annyira megy. hogy az ppearcipiáló alanyt nem is a lélekben, hanem egy a lélekben régebben már meglevő képzetben találja. 2.) Hogy azonban ez miként jutott a lélekbe, hogy azt ki fogadta fel, arról Steinthal hallgat s azt véli, hogy a kérdést azon olcsó bölcseséggel elütheti, ha azt mondja, hogy »az ismeretnek szükségképeni előzménye az ismeret«. A tyuk volt-e a tojás előtt vagy megfordítva? Filius ante patrem? Ilyen visszaélés mellett tanácsosnak találom az így dehonestált, meghurcolt szót, melynek Kantnál oly fontos jelentősége volt, a lélektanból teljesen elhagyni; mert okos szerző is, milyen a miénk, tévutra jut e teljesen félrevezető elnevezés mellett. 3.)

Az appericipiáló soha nem a kép, hanem a léleknek öntudatos tevékenysége. Ezen világos tétellel megszűnik a végzetes félrevezetés, melyet lélektanaink a tanulókra gyakorolnak, még pedig azért, mert azok concret gondolkodása ily abstract képtelenségeket meg nem ért.

Én általában az öntudat fejtegetését a gymn. lélektanból kizárnám. Oly kérdés az, melyet a tanuló alaposan meg nem érthet s azért a gymn. lélektan, ha érthető akar lenni, arra kénytelen szoritkozni, hogy az öntudat tevékenységét leírja, de nem magyarázza. Ezt pedig sokkal jobban teheti, ha a belső tapasztalatra támaszkodik, mint ha szerzőnkkel neki vágat az idegrendszernek s aztán mégis azon nem igaz tételt kénytelen koczkáztatni, hogy »az idegrendszer egységes alkotásának (?) megfelelőleg az általa közvetített psychikai tünetmények is minden egyénben egységes kapcsolatban nyilvánulnak« (71 l.) Nem azt mondja-e ezzel, hogy az idegrendszer egységes alkotása az öntudat egységének alapja? s nem hamis-e ezen tétel minden tekintetben?

Egy másik tanrészlet, melyen eltévesztettnek látszik szerző tárgyalása, »a kedély mozgalmak« (19. §). Maga a szó mintha menyből hullana a tanuló lelkébe.

1.) Nouveaux Essais. liv. II. chap. VI. §. 4. J'aiderois mieux distinguer entre perception et entre s'appercevoir.

2.) Steinthal. Abriss der Sprachwissensch. I. 134. §. (I. kiadás.)

3.) V. ö. Wundt V. Philos.-Studien I. köt. (1882) 149 laptól kezdve 212-ig, Dr. Otto Staudé »Der Begriff der Apperception in der neueren Psychol. című értekezését.

Mit akar a »kedély« sokértelmű neve? nem kellene-e annak értelmét előbb meghatározni, mielőtt tünetényeit fejtegetni kezdjük? E kedélymozgalmak, azt mondja, »az érzelmek visszahatásai« képzeleteinkre. De hol magyarázta meg szerzőnk a tanulónak azt, hogy mit kell érteni az »érzelem« névén? Sehoh. A tan maga pedig öszetéveszti az okozatot az okkal. Nem ezen visszahatások a kedély mozgalmak; e visszahatások csak a (képzetek viszonyainak mozgalmak. Magok az érzelmek, tehát a képzetmozgalmak oka, azok a kedélymozgalmak. Innen származik, hogy szerzőnk azt állítja: »indulatot csak hevesebb érzelem váratlan visszahatása ébreszthet« (79. l.), holott az indulat maga azon hevesebb érzelem; s az a tény példa is, »valamely váratlanul jött sértésre rögtön arcunkba szökik a vér« (79 l.) A vér felszökése physiologiai processus; az oka, a harag azaz az indulat, ez a kedélymozgalom.

A kedélymozgalmak ezen ingadozó felfogásán kívül kifogásolandó az is, hogy azoknak csoportosítása teljesen hiányzik. Pedig a gymn. lélektanban ennek sokkal több értéke lenne, mint az érzelmek problematikus kapcsolása az idegrendszerrel. Az indulatok felosztása: feloldó és lekötő indulatokra (a mit Kant után Carus tanít) nem elegendő, annyival kevésbé, mivel téves példák lettek használva. Miért van pl. a lemondás a feloldó indulatok közt? miért a lekötők közt? (79 l.) nem tudom, vajjon Carus (Fr. Aug. Carus Psychologie 1808. I. k. 438) lebegett-e szerzőnknek szeme előtt, mert akkor még tévesebb ezen besorolás, melynek épen ellenkezőjét adja Carus (schmelzende-beschränkende; rüstige-entbindende Affecte).

A vágynak a kedélymozgalmakhoz való sorolása helyes. Az is tökéletesen helyes és nagyon használható gondolat, hogy »a vágy általános törzsalakja a várakozás, az indulat a meglepetés« (80 l.). Hanem azért az akaratot nem magyarázza meg az, hogy az »önkéntes mozgások« megindító psychikai ingerét akaratnak nevezzük« (86. l.) Az önkéntes mozgásokat megindító psychikai inger mindenestre a vágy, illetőleg a »szükség érzete.« Az akarat gyökere tehát a vágyban van ugyan, de azért az akarat még sem egyszerűen vágy, sem nem egyszerűen ama psychikai inger, hanem egy complexum, melyben érzés, képzet és vágy egyformán szerepelnek. A vágy és akarat ezen szoros összefüggése miatt jobb ett volna, azokat egybefoglalva az akarat analysisét keresztül vinni, a helyett hogy most két helyen (80 és 86 lapon), egymástól elszakítva tárgyaltnak.

Szeretném, ha a könyvben a következő apróbb tévedések nem fordulnának elő: 1. hogy az idegtestnek »külön sejthártyája csak ritkán van« (6 l.), -- a melynek épen megfordítása igaz; 2. hogy »közönségesen 7 képzettársítási törvényt szoktak vala megkülönböztetni (75 l.),« — mert közönségesen csak 4 ily törvény van elfogadva; 3. nem pontos a kifejezés, ha az idegsejtekről azt mondják, hogy: »a hatásokat megérzik« (6 l.), nem helyes szólni »az ellenállást észre vevő izmainkról« (55 l.), mert az izomnak nincs esze; 4. tévedés azt állítani, hogy: »a gyermek első életéveiben nem könnyez« (91 l.), mert a gyermek Preyernek szerzőnk által is említett műve szerint is, már az I-ső hónapban könnyezik, (Die Seele des Kindes 227. l. 2-ik kiad. 1884).

Egyes kifejezések közül feltűnt: »az ingerület« (5 l.), »tünetkezik«-jelentkezik (41., 57. l.), az »individualizált« anyag (6 l.), az életnyilvánulások »totalitása« (10 l.); — miket könnyű másokkal pótolni.

Mindezen kifogásaim azonban oly természetűek, hogy a kifogásolt hibákat igen könnyű kijavítani. Könnyíti ez eljárást éppen a könyvnek álláspontja, mely többnyire a leírással és alyissal beéri, miért is az egyes részek változtatása mélyebbreható rendszeres változásokkal nem járna. A könnyen érthető nyelvezet és többnyire áttetsző tárgyalás, valamint a physiologiai álláspont határozott előtérbe állítása igen figyelemre méltó tulajdonságai a könyvnek, — melynél csak azt az egyet sajnálom, hogy a tüzetes lélektani problémák fejtegetése nem sikerült úgy, mint a mily sikerültnek mondható mind az, a mit a physiologiai oldalt illetőleg nyújt.

Böhm Károly.

A bölcselés előtana. A lélektan s logika elemei. Irta Maczki Valér, cziszt. rendi misés főgymnasiumi rendes s joglyceum magánoktató. Eger 1887. 8° 177 l. Ára 1 fjt 20 kr.

Maczki Valér úgy mutatja be könyvét, hogy „nem az „Utasítások“ betűinek prokuszteszi ágyába nyomorított kísérletül, hanem amaz „Utasítások“ elveinek egyenes igazolásául óhajt tekinteni.“ És könyve ennek meg is felelt, úgy felelt meg tudniillik, hogy miként az „Utasítások“ felől, mely alatt bizonyára a középiskolai tanítás tervéhez adott ministeriális „Utasítást“ kell értenünk, eddig még nem akadt két ember, a kí egy értelemben lett volna, tudniillik, hogy megértette volna, hogy mit akar mondani, hasonlókép Maczki könyve is a korlátot nem ismerő szabadság térein bolyong. Az érdemes szerző összes philosophia ismereteinek és törekvéseinek kirakatával találkozunk e 171 lapra terjedő könyvben s utolsó szava: »Megérintettük ama küszöböt, melyen át az előcsarnokból a bölcselés termeibe lépünk . . .« csak fentartással fogadható el, azzal a fenntartással, hogy a miket itt, e könyvben elmondott a szerző, okvetlenül csak azokat ismételné, vagy bővítené ki a bölcselés termeiben, feltéve, ha megkésztiené.

Az ellen hibázott a heves természetű író, a mit Széchényi a mérték tartás szükségességének mondott. E hibáztatásomnak ugyis joga van, ha könyvét iskolai kézikönyvnek nézem, ugyis, ha a közönség számára valónak tekintem. Tele van a bölcsészet nevében megfogamzott eszmék, ötletek minden színű és libegésű termékeivel. A tanuló szemei kápráznak e tarkaságon, melyek Maczki könyvébe egymásra halmozódnak; a művelt olvasó pedig nem találja eléggé megokoltnak, sem a szerző álláspontját, sem a más álláspontok fölött ejtett itéletét.

Könyvén áthuzódik, hogy a szerző bizonyos „konkretizmus“ hive. Ez határozottan kitünik a lélektan 26 és 27 §-ból, hasonlókép a logika 20. §-ból. Emitt, rendszerisme czimén a következő tájékozást nyújtja tanítványának:

„Mindazon rendszereket, melyek a tudományok történetében kifejlődtek, e helyt nem ismertethetjük: csakis azon főbb különbözetekre lehetünk tekintettel, melyek logikai alapon válnak szét. Ehez képest három rendszer jöhet főként tekintetbe: a) az individualizmus (realismus), mely az állítmányba, mint sokaságba sorolja az egyedeket; b) az universalismus (idealismus), mely az alanyt tekinti általános összetetésnek, melyből minden egyes származik; c) a konkretizmus, mely